

ETIKA-AXLOQIY QADRIYATLAR NAZARIYASI SIFATIDA

*Shahrisabz davlat pedagogika
insitituti Xorijiy til va adabiyoti
yo'nalishi 3.24-guruh talabalari
Quldosheva Fotima Jumageldi qizi,
Qarshiyeva Muqaddas Azamat qizi,
Tursunova Nargiza Nigmat qizi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada etikaning mohiyati, uning jamiyatdagi o'rni va ahamiyati tahlil etiladi. Etika – inson xulq-atvorini tartibga soluvchi axloqiy mezonlar tizimi bo'lib, shaxsiy va ijtimoiy munosabatlarda halollik, adolat, mas'uliyat kabi qadriyatlarni ilgari suradi. Maqolada shuningdek, etikaning tarixiy taraqqiyoti, turli falsafiy maktablar doirasida shakllangan yondashuvlari hamda zamonaviy davrdagi dolzarb masalalari yoritiladi. Etik me'yorlarning kasbiy faoliyatdagi, xususan, tibbiyot, ta'lim va biznes sohalaridagi roli alohida e'tiborga olinadi.

Kalit so'zlar: Etika, axloq, qadriyatlar, jamiyat, kasbiy etika, adolat, mas'uliyat, shaxsiy rivojlanish, ijtimoiy munosabatlar.

Annotation: This article explores the essence of ethics, its role and significance in society. Ethics is a system of moral principles that regulates human behavior, promoting values such as honesty, justice, and responsibility in personal and social interactions. The article also examines the historical development of ethics, its various philosophical approaches, and current issues in the modern world. Special attention is given to the role of ethical norms in professional activities, particularly in medicine, education, and business.

Keywords: Ethics, morality, values, society, professional ethics, justice, responsibility, personal development, social relations

Аннотация: В данной статье рассматривается сущность этики, её роль и значение в обществе. Этика — это система нравственных принципов, регулирующая поведение человека, способствующая таким ценностям, как честность, справедливость и ответственность в личных и социальных взаимоотношениях. В статье также анализируется историческое развитие этики, различные философские подходы и актуальные проблемы современности. Особое внимание уделяется роли этических норм в профессиональной деятельности, в частности в медицине, образовании и бизнесе.

Ключевые слова: Этика, мораль, ценности, общество, профессиональная этика, справедливость, ответственность, личностное развитие, социальные отношения.

Kirish: Etika inson xulq-atvorini tartibga soluvchi, axloqiy qadriyatlar va tamoyillarni o'rganadigan falsafiy fan sohasidir. U qadim zamonlardan buyon inson hayoti va jamiyat taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Etika nafaqat axloqiy me'yorlar tizimini tahlil qiladi, balki inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning axloqiy asoslarini aniqlashga harakat qiladi. Etikaning dolzarbligi hozirgi global muammolar, kasbiy mas'uliyat, texnologik taraqqiyot fonida yanada oshib bormoqda. Ushbu maqolada etikaga doir nazariy qarashlar, uning asosiy tushunchalari, tarixiy shakllanish bosqichlari va zamonaviy ijtimoiy hayotdagi o'rni ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

Etika, odatda, uch yo'nalishda o'rganiladi: metaetika, normativ etika va amaliy etika. Metaetika axloqiy iboralar va qadriyatlarning ma'nosini tahlil qiladi, normativ etika esa qanday harakat to'g'ri yoki noto'g'ri ekanini belgilovchi umumiy me'yorlarni ishlab chiqadi. Amaliy etika esa bu me'yorlarni hayotiy vaziyatlarga tatbiq etish bilan shug'ullanadi. Etika — inson xulq-atvorini, uning jamiyatdagi axloqiy munosabatlarini o'rganuvchi falsafiy fan sohasidir. U qadim zamonlardan buyon jamiyat hayotining ajralmas qismi bo'lib, insonlarning bir-biriga va jamiyatga nisbatan qanday munosabatda bo'lishi kerakligini belgilab beradi. Etika axloqiy qadriyatlarning tabiati, ularning kelib chiqishi va amaliy hayotdagi roli haqida ilmiy izlanishlar olib boradi. Falsafaning bu sohasi insoniyat tarixida ma'naviy va ijtimoiy qadriyatlarning shakllanishida, shaxs va jamiyat o'rtasidagi axloqiy aloqalarni mustahkamlashda muhim o'rin tutgan. Bugungi kunda ham etika texnologik taraqqiyot, kasbiy faoliyat, bioetika va global ijtimoiy masalalar doirasida o'zining dolzarbligini saqlab qolmoqda. Ushbu maqolada etikaning nazariy asoslari, tarixiy rivojlanishi, zamonaviy yo'nalishlari va amaliy hayotdagi ahamiyati keng tahlil etiladi.¹

Etikaning ilmiy shakllanishi qadimgi Yunonistondan boshlanadi. Sokrat, Platon va Aristotel axloqiy qadriyatlarni aqliy idrok orqali anglash mumkin, degan g'oyani ilgari surganlar. Aristotelning "Nikomax axloqi" asarida fazilatli hayot g'oyasi ilgari surilgan bo'lib, u hozirgacha etika nazariyalarining asosi hisoblanadi.²

O'rta asrda etika ko'proq diniy doirada tushunilgan bo'lsa, Yangi davrda I. Kant tomonidan asoslangan deontologik yondashuv axloqning majburiyatga asoslanishini ta'kidlaydi. Kantning "Kategorik imperativ" g'oyasi axloqiy harakatlar umumiy qonunga mos bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi³

Zamonaviy davrda etika ekologik muammolar, sun'iy intellekt, bioetika, gender tengligi kabi ko'plab yangi sohalarga kengaygan. Ayniqsa, kasbiy etika — tibbiyot, jurnalistika, biznes, pedagogika sohalarida axloqiy me'yorlar asosida faoliyat yuritish dolzarb masalaga aylangan. Masalan, Beauchamp va Childress (2013) tomonidan

¹ (Frankena.1973)

² (Aristotel.1999)

³Kant(1785)

ishlab chiqilgan tibbiy etikaning to'rt tamoyili (hurmat, zarar yetkazmaslik, foyda yetkazish, adolat) ko'plab mamlakatlar sog'liqni saqlash tizimida asos bo'lib xizmat qilmoqda.

1. Etikaning predmeti va asosiy tushunchalari

Etika so'zining o'zi qadimgi yunoncha ēthikē (ἠθική) so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "odatiy xulq", "odat", "xulq-atvor" ma'nolarini anglatadi. Etika quyidagi asosiy savollarga javob izlaydi:

Nima yaxshilik?

Nima yomonlik?

Inson qanday harakat qilishi kerak?

Etikaning asosiy vazifasi — axloqiy qadriyat va me'yorlarning nazariy asoslarini aniqlash va ularni amaliy hayotda qo'llash yo'llarini o'rganishdir. Etika odatda uch asosiy sohaga bo'linadi:

Metaetika: Axloqiy qadriyatlar va iboralarning ma'nosini tahlil qiladi.⁴

Normativ etika: Axloqiy harakatlarning qanday bo'lishi kerakligini aniqlashga harakat qiladi.⁵

Amaliy etika: Aniq hayotiy vaziyatlarda axloqiy qaror qabul qilish jarayonlarini o'rganadi.⁶

2. Etikaning tarixiy taraqqiyoti

Qadimgi davr etikasi:

Sokrat etikaning markaziy savoli — "Qanday yashash kerak?" degan savol deb ta'riflagan. Uning fikricha, bilim va axloqiy xulq bevosita bog'liq: kim yaxshi hayot haqida bilimga ega bo'lsa, yaxshi yashaydi.

Platon axloqiy qadriyatlarni "eng oliy g'oya" deb bilgan va adolatni barcha fazilatlarning asosi sifatida ko'rgan. Aristotel esa fazilatli hayotning mohiyatini inson tabiatiga mos harakat qilishda deb ko'rsatgan. U o'zining "oltin o'rtacha" nazariyasi bilan ma'lum bo'lib, har bir fazilat haddan oshish va yetishmaslik o'rtasidagi muvozanatni anglatadi.⁷

O'rta asr etikasi:

O'rta asrlarda etika diniy asoslar bilan uyg'unlashdi. Xristian etikasi, xususan, Avgustin va Tomas Akvinskiy asarlarida axloqiy qadriyatlar ilohiy qonunlarga asoslangan deb qaraldi. Axloq — Xudoning irodasiga muvofiq harakat qilishdir⁸

⁴Moore.(1903)

⁵Ross.(1930)

⁶Singer(2011)

⁷Aristotel(1999)

⁸Aquinas.(1274)

Yangi davr etikasi: Kant deontologik etikani ishlab chiqdi. Uning "kategorik imperativ" tamoyiliga ko'ra, inson o'z harakatini butun insoniyat uchun umumiy qonun sifatida tasavvur qilishi kerak⁹

Utilitarizm vakillari, xususan, Jeremy Bentham va John Stuart Mill, esa axloqiy harakatlarning maqsadi umumiy baxtni ko'paytirish ekanini ta'kidlashgan.

Zamonaviy va postmodern etika:

20–21-asrlarda etika ko'plab yangi sohalarga kengaydi. Bioetika, ekologik etika, sun'iy intellekt va texnologiya etikasi kabi sohalar paydo bo'ldi. Postmodern etika esa universal axloqiy me'yorlarning mavjudligini inkor qilib, har bir jamiyat va madaniyat uchun alohida axloqiy normalar mavjudligini ilgari suradi¹⁰

3. Zamonaviy etikaning amaliy sohaları

Kasbiy etika: Tibbiyot, jurnalistika, muhandislik, siyosat, biznes kabi sohalarda axloqiy me'yorlar. Masalan, shifokor "zarar yetkazmaslik" tamoyiliga amal qilishi kerak.

Bioetika: Hayot va sog'liq bilan bog'liq axloqiy masalalar (abort, eutanaziya, genetik modifikatsiya) bilan shug'ullanadi¹¹

Texnologiya va sun'iy intellekt etikasi: Robotlar va AI tizimlari tomonidan qabul qilinadigan qarorlarning axloqiy oqibatları.

Ekologik etika: Insonning tabiatga bo'lgan munosabatini axloqiy mezonlar asosida baholash. Zamonaviy dunyoda etika nafaqat nazariy mulohaza yuritish, balki ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida amaliy qo'llaniladigan me'yorlar tizimiga aylangan.

Xulosa: Etika insoniyat tarixining barcha davrlarida shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi muhim falsafiy fan bo'lib kelgan. Qadimgi Yunonistondan boshlab, diniy va yangi davr falsafasi orqali etika doim rivojlanib, zamonaviy dunyodagi murakkab axloqiy muammolarga javob izlab kelmoqda. Bugungi globallashuv sharoitida etika ekologiya, texnologiya, tibbiyot, kasbiy sohalarda ham o'z ahamiyatini oshirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Aristotel. Nikomax axloqi. — Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" nashriyoti, 2020.
2. I. Kant. Amaliy aql tanqidi. — Toshkent: "Yangi asr avlodi" nashriyoti, 2019.
3. J. St. Mill. Utilitarizm. — Toshkent: G'. G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2021.
4. J. Reyhels, S. Reyhels. Axloq falsafasining asoslari. — Nyu-York: "McGraw-Hill", 2019.

⁹ Kant(1785)

¹⁰ Bauman(1993)

¹¹ Beauchamp va Childress.(2013)

5. T. L. Bochomp, J. F. Childress. Biotibiy etikaga kirish. — Oksford: “Oxford University Press”, 2013.
6. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent: “Adolat” nashriyoti, 2023.
7. M. Xabibullayev. Etika va axloqiy qadriyatlar. — Toshkent: TDYU nashriyoti, 2022.
8. D. Nasriddinova. Falsafa asoslari. — Toshkent: “Innovatsiya Ziyo”, 2021
9. Omonov, Bakhodir Nurillaevich, Go‘zal Aralovna Ochilova, and Sitora
10. Ayonovna Azamova. "SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE ECOLOGICAL ENVIRONMENT IN UZBEKISTAN." World of Scientific news in Science 1.3 (2023): 15-28.
11. Ayonovna, Azamova Sitora. "The Need for the Formation of Environmental Education and Upbringing in Young People in the Conditions of Environmental Globalization." Global Scientific Review 13 (2023): 7-10.
12. Ayonovna, Azamova Sitora, and Pirimov Lerik Xudoyberdi o‘g‘li. "EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK OMIL TUSHUNCHASI ‘." TADQIQOTLAR. UZ 40.4 (2024): 135-139..
13. Ayonovna A. S. IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTAL GLOBALIZATION, THE NEED FOR ENVIRONMENTAL EDUCATION BECOMES A PRIORITY //American Journal Of Social Sciences And Humanity Research. – 2024. – T. 4. – №. 07. – C. 30-35..
14. Shakhrisabz A. S. A. THE USE OF THE SCIENTIFIC HERITAGE OF ORIENTAL SCIENTISTS IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE AMONG SCHOOLCHILDREN IN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL GLOBALIZATION //International Scientific and Current Research Conferences. – 2024. – C. 94-97.
15. Azamova S. EKOLOGIK TA’LIM VA TARBIYANING RIVOJLANISH BOSQICHLARI //Talqin va tadqiqotlar. – 2024. – T. 1. – №. 1.
16. Azamova S. A. PROBLEMS OF FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL GLOBALIZATION //BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT. – 2024. – T. 3. – №. 5. – C. 743-749.